

QADIMGI YUNONISTONDA DEMOKRATIYA G'OYALARINING SHAKLLANISHI

Karimova Odinoxon

Andijon Ichki Ishlar akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

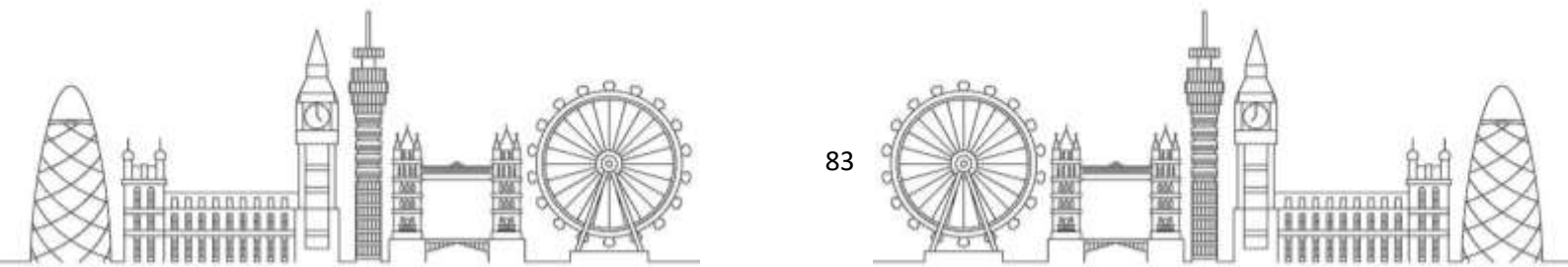
Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va ijtimoiy-siyosiy hayotdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada polis tizimining vujudga kelishi, fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etishi, xalq yig'inlari, kengashlar va sud organlarining demokratik boshqaruvdagi o'rni yoritiladi. Ayniqsa, Afina demokratiyasining shakllanishida Solon, Klisfen va Perikl islohotlarining ahamiyati alohida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda Qadimgi Yunoniston demokratiyasi zamonaviy demokratik boshqaruv tizimlarining tarixiy asoslaridan biri bo'lgani ta'kidlanadi. Shuningdek, qadimgi yunon demokratiyasining cheklangan jihatlari, ya'ni ayollar, qullar va chet elliklarning siyosiy huquqlardan mahrum bo'lgani ham tahlil qilinadi. Maqola Qadimgi Yunonistonda shakllangan demokratiya g'oyalari insoniyat siyosiy tafakkuri, fuqarolik jamiyati va davlat boshqaruvi tarixida muhim o'rin egallashini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Qadimgi Yunoniston, demokratiya, Afina demokratiyasi, polis, xalq yig'ini, fuqarolik huquqlari, Solon islohotlari, Klisfen islohotlari.*

Qadimgi Yunoniston insoniyat tarixida siyosiy tafakkur, davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyati g'oyalarining shakllanishida muhim o'rin tutgan sivilizatsiyalardan biridir. Ayniqsa, demokratiya g'oyalarining vujudga kelishi va rivojlanishi Qadimgi Yunoniston tarixining eng muhim jihatlardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda dunyoning ko'plab davlatlarida amal qilayotgan demokratik boshqaruv tamoyillari o'zining dastlabki tarixiy ildizlarini aynan yunon polislarida, xususan, Afinada topadi.

Demokratiya tushunchasi yunoncha "demos" — xalq va "kratos" — hokimiyat so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, "xalq hokimiyati" degan ma'noni anglatadi. Qadimgi Yunonistonda bu g'oya fuqarolarning davlat ishlarida bevosita ishtirok etishi, xalq yig'inlarida muhim qarorlarni muhokama qilishi, qonun chiqarish va sud jarayonlarida qatnashishi orqali shakllangan. Bu holat o'sha davr uchun katta siyosiy yangilik edi, chunki ko'plab qadimgi davlatlarda hokimiyat asosan podshohlar, zodagonlar yoki harbiy guruhlar qo'lida jamlangan edi.

Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanishi polis tizimi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Polis — bu shahar-davlat bo'lib, u mustaqil siyosiy, iqtisodiy va madaniy markaz sifatida faoliyat yuritgan. Har bir polis o'z qonunlari, boshqaruv tartibi, xalq yig'ini va harbiy tizimiga ega edi. Aynan polis muhiti fuqarolarning siyosiy hayotda faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratdi. Fuqarolar davlatni faqat

hukmdorlar boshqaradigan tuzilma sifatida emas, balki umumiy manfaatlar asosida boshqarilishi kerak bo'lgan jamoa sifatida tasavvur qila boshladilar.

Ayniqsa, Afina demokratiyasi Qadimgi Yunoniston tarixida alohida ahamiyatga ega. Solon, Klisfen va Perikl kabi siyosiy arboblarning islohotlari natijasida Afinada xalq yig'ini, kengashlar, sud organlari va saylov asosidagi boshqaruv shakllari rivojlandi. Solon islohotlari ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatishga, qarzdorlik qulligini cheklashga va fuqarolarning siyosiy huquqlarini kengaytirishga xizmat qildi. Klisfen islohotlari esa fuqarolarni hududiy birliklar asosida qayta tashkil etib, aristokratik guruhlarining siyosiy ta'sirini kamaytirdi. Perikl davrida esa Afina demokratiyasi eng yuqori rivojlanish bosqichiga ko'tarildi.

Shu bilan birga, Qadimgi Yunoniston demokratiyasi zamonaviy demokratiyadan farq qilgan. Unda siyosiy huquqlar faqat erkin erkak fuqarolarga berilgan, ayollar, qullar va chet elliklar esa davlat boshqaruvida qatnasha olmagan. Bu holat qadimgi demokratiyaning cheklangan xususiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi. Shunga qaramay, xalq yig'ini, qonun oldida fuqarolarning ishtiroki, bahs-munozara madaniyati va davlat boshqaruvida fuqarolik mas'uliyati kabi g'oyalar keyingi davr siyosiy tafakkuriga kuchli ta'sir ko'rsatdi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanishini o'rganish orqali zamonaviy demokratik qadriyatlarining tarixiy ildizlarini chuqurroq anglash mumkin. Fuqarolarning siyosiy faolligi, qonun ustuvorligi, jamoaviy qaror qabul qilish, erkin fikr almashish va davlat boshqaruvida mas'uliyat tamoyillari bugungi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli Qadimgi Yunoniston tajribasi nafaqat tarixiy, balki siyosiy va huquqiy jihatdan ham katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanish jarayoni, polis tizimining bu jarayondagi o'rni, Afina demokratiyasining rivojlanish bosqichlari hamda qadimgi yunon demokratik tajribasining jahon siyosiy tafakkuriga ta'siri tahlil qilinadi.

Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanishi tasodifiy jarayon emas, balki uzoq davom etgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar natijasi edi. Yunon jamiyatida dastlab hokimiyat urug'-zodagonlar, aristokratlar va boy yer egalari qo'lida jamlangan bo'lsa, keyinchalik savdo-sotiq, hunarmandchilik, dengizchilik va shahar hayotining rivojlanishi natijasida yangi ijtimoiy qatlamlar paydo bo'ldi. Bu qatlamlar davlat boshqaruvida ishtirok etishni, qonun oldida tenglikni va siyosiy huquqlarning kengaytirilishini talab qila boshladilar. Aynan shu jarayon demokratiya g'oyalarining shakllanishiga zamin yaratdi.

Qadimgi Yunonistonning siyosiy hayoti polislar bilan chambarchas bog'liq edi. Polis — shahar-davlat bo'lib, u faqat yashash joyi emas, balki siyosiy, harbiy, diniy va madaniy birlik hisoblangan. Har bir polis o'z qonunlari, boshqaruv organlari, xalq yig'ini va fuqarolik tizimiga ega bo'lgan. Afinada polis tuzumi fuqarolarning davlat ishlarida bevosita ishtirok etishiga imkon yaratdi. Masalan, muhim masalalar xalq yig'inida

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

muhokama qilingan, fuqarolar urush va tinchlik, soliq, qonunlar, mansabdor shaxslarni saylash yoki nazorat qilish kabi masalalarda qatnashganlar. Shu jihatdan Afina tajribasi bevosita demokratiyaning tarixiy namunasi sifatida alohida ahamiyatga ega.

Afinada demokratiya g'oyalarining dastlabki rivojlanishi Solon islohotlari bilan bog'liq. Miloddan avvalgi VI asr boshlarida Afinada ijtimoiy ziddiyatlar kuchaygan edi: kambag'al dehqonlar qarzga botgan, ayrimlari qarz evaziga qulga aylangan, siyosiy hokimiyat esa asosan aristokratlar qo'lida qolgan. Solon bu ziddiyatlarni yumshatish maqsadida qarzdorlik qulligini chekladi, qarzlarni yengillashtirdi va fuqarolarni mol-mulk darajasiga ko'ra siyosiy guruhlariga ajratdi. Bu islohotlar barcha tabaqalarni to'liq tenglashtirmagan bo'lsa-da, oddiy fuqarolarning siyosiy hayotga kirib kelishi uchun muhim tarixiy qadam bo'ldi [1]. Aristotelga nisbat beriladigan "Athenian Constitution" asarida Solon islohotlari Afinada keyingi demokratik tuzumga asos yaratgan jarayonlardan biri sifatida tasvirlanadi.

Solon islohotlariga misol sifatida qarzdorlik sababli erkin fuqarolarning qulga aylanishiga qarshi choralarni ko'rsatish mumkin. Bu o'zgarish siyosiy jihatdan juda muhim edi, chunki erkin fuqarolik maqomi saqlanmasa, inson davlat boshqaruvida ishtirok eta olmas edi. Demak, Solon islohotlari nafaqat iqtisodiy yengillik, balki fuqarolik huquqlarini himoya qilishga qaratilgan siyosiy yangilik ham bo'lgan.

Keyingi muhim bosqich Klisfen islohotlari bilan bog'liq. Klisfen miloddan avvalgi 508–507-yillarda Afinada siyosiy tizimni qayta tashkil etdi. U avvalgi urug'-qabila asosidagi ta'sirni kamaytirib, fuqarolarni hududiy birliklar asosida tashkil qildi. Natijada aristokratik oilalarning siyosiy ustunligi zaiflashdi, oddiy fuqarolarning xalq yig'ini va kengashdagi ishtiroki kuchaydi. Britannica ma'lumotlariga ko'ra, Klisfen fuqarolarni 10 yangi filaga ajratgan va bu islohotlar Afina demokratiyasining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan [2].

Klisfen islohotlarining amaliy ahamiyati shunda ediki, u davlat boshqaruvida qarindoshlik, nasab va aristokratik mavqedan ko'ra fuqarolik mansubligini ustun qo'ydi. Masalan, fuqaroning qaysi zodagon urug'ga mansubligi emas, balki qaysi dem — mahalliy hududiy birlikka tegishliligi siyosiy ahamiyat kasb eta boshladi. Bu esa boshqaruvni nisbatan ochiqroq va kengroq fuqarolik asosiga o'tkazdi.

Afina demokratiyasining asosiy institutlaridan biri xalq yig'ini — ekklesiya edi. Unda erkin erkak fuqarolar qatnashib, davlat hayotiga oid muhim masalalarni hal qilganlar. Ekklesiyada qonunlar, harbiy yurishlar, diplomatik masalalar, mansabdor shaxslar faoliyati va boshqa muhim qarorlar muhokama qilingan. Bu institutning ahamiyati shundaki, u fuqaroni davlatning oddiy bo'ysunuvchisi emas, balki siyosiy qaror qabul qilish jarayonining ishtirokchisi sifatida ko'rsatdi.

Yana bir muhim institut — Bule, ya'ni 500lar kengashi edi. Bu kengash xalq yig'iniga masalalarni tayyorlab bergan, kundalik boshqaruv jarayonlarida muhim vazifalarni bajargan. Bule a'zolarining hududiy birliklar asosida tanlanishi turli qatlam va hudud vakillarining boshqaruvga jalb qilinishiga xizmat qilgan. Sud organlari ham Afina

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

demokratiyasida katta ahamiyatga ega edi. Fuqarolarning sudlarda ishtiroki qonuniylik, javobgarlik va jamoaviy nazorat g'oyalari mustahkamladi.

Perikl davrida Afina demokratiyasi o'zining eng yuqori bosqichiga ko'tarildi. Perikl rahbarligi davrida fuqarolarning siyosiy hayotdagi ishtiroki kuchaydi, davlat xizmatida qatnashganlarga haq to'lash amaliyoti kengaydi, madaniyat, san'at va ilm-fan rivojlandi. Britannica Perikl davrini Afina demokratiyasi va Afina siyosiy-madaniy qudrati gullagan davr sifatida baholaydi [3].

Perikl davridagi haq to'lash tizimini muhim demokratik misol sifatida ko'rsatish mumkin. Chunki ilgari faqat boy fuqarolar davlat ishlarida faol qatnasha olgan bo'lsa, kambag'al fuqarolar kundalik mehnatdan ajrala olmagan sababli siyosiy jarayonlardan chetda qolishi mumkin edi. Davlat xizmatlari uchun haq to'lash oddiy fuqarolarga ham yig'inlar, sudlar va boshqa siyosiy institutlarda qatnashish imkonini kengaytirdi. Bu holat demokratiyaning ijtimoiy asosini kuchaytirdi.

Shu bilan birga, Qadimgi Yunoniston demokratiyasini mutlaq mukammal tizim deb bo'lmaydi. Afina demokratiyasi zamonaviy demokratiyadan keskin farq qilgan. Siyosiy huquqlar faqat erkin tug'ilgan erkak fuqarolarga tegishli bo'lgan; ayollar, qullar va chet elliklar — meteklar siyosiy hayotda qatnasha olmagan. Bu esa qadimgi demokratiyaning cheklangan xarakterga ega bo'lganini ko'rsatadi [4]. Shunga qaramay, o'sha davr sharoitida xalq yig'ini, fuqarolik ishtiroki, bahs-munozara madaniyati va mansabdorlarni nazorat qilish tajribasi jahon siyosiy tafakkuri tarixida katta yangilik edi.

Qadimgi Yunonistonda demokratiyaning shakllanishida siyosiy bahs-munozara madaniyati ham muhim o'rin tutgan. Fuqarolar yig'inlarda o'z fikrini ochiq bildirgan, notiqlik san'ati rivojlangan, davlat masalalari jamoatchilik oldida muhokama qilingan. Bu jarayon fuqarolarda siyosiy mas'uliyat, tanqidiy fikrlash va jamoaviy qaror qabul qilish madaniyatini shakllantirdi. Masalan, urush e'lon qilish yoki ittifoq tuzish kabi masalalar faqat hukmdorning shaxsiy qarori bilan emas, balki fuqarolar muhokamasi orqali hal qilingan.

Demokratiya g'oyalari shakllanishida qonun ustuvorligi ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Yunon polislarida qonun fuqarolik hayotini tartibga soluvchi asosiy vosita sifatida qaraldi. Qonun yozma shaklga ega bo'lgani uchun u avvalgi og'zaki urf-odatlar yoki aristokratlar xohishiga qaraganda barqarorroq mezon bo'lib xizmat qildi. Qonunlarning yozib qo'yilishi fuqarolarga o'z huquq va majburiyatlarini bilish imkonini berdi. Bu esa demokratiyaning huquqiy poydevorini kuchaytirdi.

Afina demokratiyasining yana bir o'ziga xos jihati ostrakizm amaliyoti edi. Ostrakizm orqali fuqarolar davlat uchun xavfli deb hisoblangan yoki haddan tashqari kuchayib ketgan siyosiy arbobni vaqtincha Afinadan chiqarib yuborishlari mumkin edi. Bu amaliyot ayrim hollarda siyosiy raqiblarni chetlashtirish vositasiga aylangan bo'lsa-da, uning asosiy g'oyasi hokimiyatning bir shaxs qo'lida haddan tashqari to'planib qolishining oldini olish edi. Bu demokratiyada siyosiy muvozanatni saqlashga qaratilgan mexanizm sifatida qaraladi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Qadimgi Yunoniston demokratiyasi keyingi davrlar siyosiy fikriga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Rim respublikasi, Yevropa Uyg'onish davri siyosiy qarashlari, Ma'rifatparvarlik davri g'oyalari va zamonaviy konstitutsiyaviy boshqaruv tizimlari qadimgi yunon tajribasidan bevosita yoki bilvosita ta'sirlangan. Xalq hokimiyati, fuqarolik mas'uliyati, erkin muhokama, qonun oldida hisobdorlik kabi tamoyillar bugungi demokratik jamiyatlarning ham asosiy qadriyatlari hisoblanadi.

Demak, Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanishi bir necha asosiy omillar bilan bog'liq bo'lgan: polis tizimi, ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatish zarurati, fuqarolik institutlarining rivojlanishi, Solon va Klisfen islohotlari, Perikl davridagi siyosiy faollik hamda xalq yig'inlari va sudlarning kuchayishi. Bu jarayon insoniyat tarixida davlat boshqaruvi haqidagi qarashlarni tubdan o'zgartirdi. Demokratiya g'oyasi ilk bor amaliy siyosiy tizim sifatida sinovdan o'tdi va keyingi asrlarda butun dunyo siyosiy tafakkuriga ta'sir ko'rsatdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Qadimgi Yunonistonda demokratiya g'oyalarining shakllanishi insoniyat siyosiy tarixidagi eng muhim jarayonlardan biridir. Ayniqsa, Afina tajribasi xalq hokimiyati, fuqarolik ishtiroki, qonun ustuvorligi va jamoaviy qaror qabul qilish g'oyalarining amaliy ko'rinishini namoyon etdi. Solon islohotlari ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatib, fuqarolarning siyosiy huquqlari kengayishiga yo'l ochdi. Klisfen islohotlari aristokratik boshqaruv asoslarini zaiflashtirib, fuqarolik tamoyiliga tayangan demokratik tizimni shakllantirdi. Perikl davrida esa Afina demokratiyasi yanada rivojlanib, siyosiy, madaniy va ijtimoiy hayotda yuqori bosqichga ko'tarildi.

Biroq Qadimgi Yunoniston demokratiyasi cheklangan demokratiya edi. Unda ayollar, qullar va chet elliklar siyosiy huquqlardan mahrum bo'lgan. Shunga qaramay, o'sha davr uchun fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etishi, xalq yig'inlarining faoliyati, sudlarda fuqarolarning qatnashuvi va siyosiy bahs-munozara madaniyati katta tarixiy yangilik edi.

Umuman olganda, Qadimgi Yunonistonda shakllangan demokratiya g'oyalari zamonaviy demokratik boshqaruv tizimlarining tarixiy ildizlaridan biri hisoblanadi. Bu tajriba fuqarolik mas'uliyati, erkin fikr, qonuniylik va xalq ishtirokiga asoslangan boshqaruv tamoyillarining qadimiy asoslarini ochib beradi.

ADABIYOTLAR

1. Aristotle. *The Athenian Constitution*. Perseus Digital Library.
2. Encyclopaedia Britannica. *Ancient Greek Civilization: The Reforms of Cleisthenes*.
3. Encyclopaedia Britannica. *Pericles: Athenian Statesman and Strategist*.
4. Hansen, M. H. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles and Ideology*. Oxford: Blackwell, 1991.

